

JEGYZETEK

HÁROM NÉMET SZOCIALISTA REGÉNYRŐL

R. Baumgart egyik, a mai nyugatnémet regényről szóló tanulmányában Böll, Grass és Johnson művének elemzése révén arra a meglepő eredményre jut, hogy ezek a regények egy különös milióban játszódnak — „kis, szűk látókörű, kevéssé mozgalmasságban. Úgynevezett kisemberek népesítik be őket, társadalmi helyzetüket illetően a fent és lent közötti csendes középen állnak...”

Ezek a regények tehát a kispolgárságot, illetve annak sajátos milióját ábrázolják. Baumgart felteszi a kérdést, miért éppen ezt a miliót választották regényeik háttéréül a fenti szerzők. A választ abban véli megtalálni, hogy ezek az írók a realista elbeszélő módhoz ragaszkodnak. A marxizmusban járatos olvasó azonban egy olyan kérdésre fogja a figyelmét koncentrálni, amelyet Baumgart ebben az összefüggésben alig érint. Ezek a regények kritikus szemmel vizsgálják a nyugatnémet valóságot, és a jelent a legáltalánosabb értelemben vett — fasiszta múltból levetkezve igyekeznek felfogni. Valóban, minden irodalomnak, amely a múlttal le akar számolni, foglalkoznia kell a kispolgársággal és annak legújabb német történelemben játszott szerepével. Az első németországi nemzetiszocialista kormánytól kezdve, amely 1929-ben Thüringiában, szociális felépítését tekintve jellegzetesen kispolgári tartományban jött létre, egészen a szövetségi köztársaságban jelentkező neofasiszta tendenciáig mindenütt megmutatkozik az, hogy a kispolgárság szolgáltatja és szolgáltatja a fasiszmus tömegbázisát. Ez vezetett ahhoz, hogy a polgári történelemfilozófiában, és sok értelmiségi tudatában is, a fasiszmus és a kispolgárság azonosul. Ez az azonosítás hamis, mert tagadja a nagytőke döntő szerepét. Ezért nagyon következetesen jár el Baumgart akkor, amikor ezt a sajátos kritikai magatartást látva, ezeknek a regényeknek perspektíváját „hátratekintőnek” nevezi, és mint túlságosan szűket, elveti. A perspektíva leszűkítésével ugyanis ezek az írók lemondanak a fennálló mai világnak lényeges vonásaiban való ábrázolásáról. A szövetségi köztársaság uralkodó társadalmi erőinek megjelenítésére csak allegorikus formában kerül sor, s ezáltal ezek a művek irodalmi hatékonyságukból sokat vesztenek. A modern világ ábrázolása — jegyzi meg Baumgart — többé-kevésbé a bulvárregényre hárul (pl. Remarque). Hasonló elmefuttatásokkal gyakran találkozunk a nyugatnémet lapok irodalmi kritikáiban. A legrövidebben, de egyúttal a legpregnansabban Walter Jens, a Gruppe 47 egyik vezető tagja fogalmazta meg ezt a tényt: „az a véleményem, hogy azt a világot, amelyben élünk, irodalmilag még nem sikerült rögzíteni.”

Ezt a nyugatnémet irodalommal kapcsolatos kifogást szemünk előtt kell tartanunk akkor, amikor az NDK legújabb regényteremtését vesszük vizsgálat alá. Mert itt nemcsak arról van szó, hogy Strittmatter, Neutsch, Christa Wolf — akiket a Német Demokratikus Köztársaság irodalmi fejlődésének jellemzésére kiragadunk — regényeivel új fejlődési fokot ért el a szocialista német irodalom, hanem ezeknek a műveknek egyúttal döntő jelentőségük van a német nemzeti irodalom egésze szempontjából is. (Nem érdektelen megjegyeznünk, hogy ezek a könyvek a legújabb keletnémet irodalom azon alkotásai közé tartoznak, melyeket megjelenésük után Nyugat-Németországban is hamarosan kiadtak.) A nyugatnémet írókkal ellentétben a Német Demokratikus Köztársaságban élő szerzők célja az, hogy a közvetlen jelenről lehetőleg átfogó képet alkossanak. A cselekmény hordozói olyan emberek, akik egyúttal a társadalmi rendet is meghatározzák. A szereplők jellemét, a regény cselekményét és konfliktusát egy olyan momentum határozza meg, amelyet a nyugatnémet irodalom alig-alig érint: a munka. Az ötvenes évek úgynevezett „ipari regényeitől” eltérően ezekben az új regényekben nem fizikai munkafolyamatok másolatát kapjuk, a külsődleges munkamenet részletei nem szoríthatják többé háttérbe a társadalmi és emberi problémákat, itt a munka az életet meghatározó társadalmi jelenségként jelenik meg. Hogy milyen érdekes problémák adódnak ebből a felfogásból, arra a következő rövid tartalmi ismertetés keretében igyekszünk rámutatni.

Strittmatter regényében Ole Hansen újjazda, akit Bienenkopfnak (gúnynév — kb. „méhes fejű”) neveznek, „új típusú parasztszövetkezetet” alapít. Ezzel halott barátja, Anton Dürr, végső akaratának akar eleget tenni, akinek halála Ramsch

* A cikk szerzője a szegedi József Attila Tudományegyetem Germán Intézetek német lektora, (A szerk.)

fűrésztelep-tulajdonos lelkismeretét terheli. Makacsul, néha különködve, de sokszor nagyon találékonyan igyekszik Bienenkopp, az új szövetkezetet megvalósítani. Ramsch fűrésztelep-tulajdonos hába igyekszik, hogy terve végrehajtásában megakadályozza. Váratlan nehézségekkel torlaszolja el azonban Bienenkopp útját olyanok is, akiknek pedig segíteniük kellene őt. Frieda Simson polgármester asszony lélektelen adminisztrációja és korlátozott dogmatizmusa miatt kárba vész a gyümölcsöző munka jelentős része, és a körzeti vezetőség funkcionáriusai is inkább hátráltatják, mint segítik Bienenkoppot. Ezeknek a konfliktusoknak hatása Bienenkopp számára végzetes. A termelőszövetkezet földjén márgát fedez fel, amelyet trágyázásra igen jól hasznosítana, kotrógépet kér a vezetőségtől, hogy a szükséges trágyamennyiséget kitermelhesse. De „odafönn” nem bocsátanak a rendelkezésére kotrógépet. Ekkor Bienenkopp ismét egyedül indul útnak. Két nap, két éjjel dolgozik egyedül a mezőn. Amikor a parasztok rátalálnak, már haldoklik.

Christa Wolf „Kettészelt ég” c. regényében visszaemlékezés formájában pereg le előttünk a történet. Rita Seidel idegösszeroppanás után a kórházban fekszik, és visszaemlékezik a Manfred Herrfurth kémikussal eltöltött évekre. Vele ment a városba, tanítónő lett, a férfi közben elvégezte az egyetemet. Szerelmükre egyre súlyosabb teher nehezedik. A polgári családból származó férfi az 1961. augusztus 13-a előtti időszak nehéz politikai megpróbáltatásai elől nagyképű cinizmusba menekül. Magatartását néhány, a környezetében lejátszódó esemény is alátámasztani látszik. Nem tudja elviselni, hogy hosszú és alapos munkával kidolgozott, jól hasznosítható újítását elutasítják, és helyette egy rosszabbat, éretlenebbet vezetnek be. Egy nap Nyugat-Berlinbe megy. Rita Seidel utána utazik, de vitájuk eredménytelen marad, nem értik már meg egymást.

Neutsch „A kövek nyoma” c. regényének cselekménye rendkívül összetett, sok szereplőt foglalkoztat. Három személy áll az előtérben: Hans Balla, egy ácsbrigád vezetője, Katrin Klee építészmérnök és Horrath, a vállalat párttitkára. Balla idézi fel az első konfliktust. Bár kiválóan dolgozik, de nem tartja magát a tervhez, és eredményeit mások kárára éri el, ugyanis meglopja társai anyagkészletét. Sok pénzt keresni, sok növel élni és függetlenné maradni — ezek az ideáljai. Horrath, az új párttitkár, erős kézzel rendet próbál teremteni az építkezésen, megjelenése fenyegeti Balla eddigi pozícióját. Balla mégis Horrath mellé áll, amikor a többi brigád fellép a párttitkár terve: a három műszakos termelés bevezetése ellen, de csak azért, hogy megmutassa, ki az úr ezen az építkezésen. Fellépése következtében szorosabb kapcsolatba kerül Horrathal. A kibontakozó barátság azonban felbomlik, amikor Balla megtudja, hogy Katrin Klee gyermeket vár a hős Horrathtól, ez utóbbit azonban a Katrin ellen megindított pártfegyelmi során nemcsak hogy hallgat, hanem ítélkezik is Katrin fölött. Ez a hazugság széttöri Horrathnak Katrinhoz fűződő szerelmét és házasságát is. Amikor később bevallja elvtársainak Katrinnal folytatott viszonyát, már semmin sem lehet segíteni. Leváltják, és végül is el kell hagynia az építkezést. Katrin is megtörtén távozik a munkahelyéről. Balla azonban, éppen Horrathhoz fűződő barátságának, a vele folytatott őszinte beszélgetések hatására emberileg megerősödik, kiteljesedik: kitűnő munkás lesz, aki minden erejét latba veti az újért, a jobbért.

Feltűnő, hogy ezek a regények nem végződnek megnyugtatóan: Bienenkopp a bürokratizmus és dogmatizmus labirintusában elveszti életét, Rita Seidel szerelme Németország megszállottsága miatt szertefoszlik, Katrin Klee is csalódik szerelmében, Horrath elbukik magánélete és társadalmi feladata közötti ellentmondáson. Azonban egyik regényben sem szükségszerű ez a befejezés, a pusztulás, bukás, csalódás nem következik szükségszerűen a regényben ábrázolt alaphelyzetből. Ez különösen Strittmatter regényében mutatkozik meg világosan, hiszen Ole Bienenkoppnak végsősorban egy jelentéktelen dolog miatt kell meghalnia, és pedig akkor, amikor már elveit jobbra sikerült a valóságba átültetnie. A regény körül kialakult vita ezért éppen ebből a meglepő befejezésből indult ki, és mindig ide tér vissza. Strittmatter a gyakran feltett kérdésre: miért kellett Bienenkoppnak meghalnia, azt válaszolta, hogy egy esetleges happy end az ábrázolt ellentmondásokat elbagatelizálta volna. Az író szándéka az volt, hogy a szocialista társadalom építése közben adódó ellentmondásokat élesen kiemelje, és hogy az olvasóval szemben messzeemenően őszinte legyen. Ez a szándék vezette a többi író is. Ezért itt nem a szocialista építés negatív jelenségein gyakorolt egyoldalú kritikáról van szó — mint ahogy egyesek Strittmatternek a funkcionáriusokról adott, néha karikatúraszerű rajzát fel akarták fogni —, sem pedig csalódott emberek érzelmeinek hideg regisztrálásáról — így magyarázták félre mások Christa Wolf regényének problematikáját —; ezek a szerzők műveikben éppen azért élezték ki a végsőig a meglevő ellentmondásokat, hogy az olvasó annál egyértelműbben döbbenhessen rá korának nagyságára.

Erre mutat ezeknek a regényeknek egy másik érdekes vonása is. Az ábrázolt ellentmondások egyik műben sem osztály-ellentmondások. Ahol osztály-ellentmondások lépnek fel, pl. Ramsch fűrésztelep-tulajdonos és Ole Bienenkopp vitájában, a cselekmény magvával szemben másodlagos szerepet játszanak. Még Christa Wolf regényében is ez a helyzet. Amikor Rita Nyugat-Berlinbe megy, hogy Manfreddel beszéljen, nincs közöttük vita a férfi elhatározását illetően. Manfred ugyanis egy kapitalista konszernnél akar dolgozni. Rita ezt a másik világot, amelyben Manfred sem tud otthonosan mozogni, egyszerűen nem érti meg. A Német Demokratikus Köztársaság szocialista társadalma ezekben a regényekben önmagában lezártan jelenik meg – megvannak a maga sajátos törvényei és normái, amelyeket a másik, a kapitalista világ szokásai nem befolyásolhatnak. Ezért ezeknek a regényeknek a hősei általában olyan fiatalemberek, akik az NDK-ban nőttek fel, és akik a kapitalizmust és a fasizmust közvetlenül nem ismerik. Számukra a szocializmus magától értetődő dolog, amelyet a lehető leggyorsabban fel kell építeni. Ezért a célért szállnak sikra, éspedig a fiatalságra jellemző módon: gátlástalanul és minden fölösleges tekintélytisztelet nélkül.

Kétségtelen, hogy a szocialista társadalom abszolút értelmében nem tekinthető lezártnak: a kapitalista és fasiszta múlt természetesen még mindig bizonyos szerepet játszik. Ellentétben a nyugatnémet regényekkel, ahol a kispolgárságon gyakorolt kritika automatikusan a fasizmus kritikájává válik, a szocialista regényekben az ilyen kérdések csak elvétve bukkannak fel. A fasiszta mázolványok megjelenése a schkonauai építkezésen a reakció utolsó fellobbanásának bizonyul, amikor Balla, már mint párttag, az új, lemezes építési eljárás bevezetéséért küzd. Ez az esemény jelentéktelen epizód marad, nincs nagy jelentősége az eseményeknek további folyamatában, hiszen a fasizmus nem komoly veszély többé, mert társadalmi bázisa hiányzik. Csak mint a szocializmus építésének extrém ellentéte jelent meg. Még egy másik vonatkozásban jelentkezik a fasizmus késői utóhatása, és ez sokkal veszélyesebb, mint az előbb említett vonás, mert szinte észrevétlenül keríti az embert hatalmába. Horrath, egyik Ballával folytatott beszélgetésében, nem becsületes eljárásnak, s így bukásának az okát is abban látja, hogy amikor a világ először tárult ki tudata előtt, fasiszta rendszer volt uralmon, és először ennek a rendszernek a fogalmait, normáit ismerte meg. Strittmatter is sejtetni enged, hogy Frieda Simson lélek nélküli tevékenysége is a fasiszta nevelés eredménye, s bár ideológiailag jelentős változásokon ment keresztül, ettől a hatástól nem tudott teljesen megszabadulni. A szocialista jelenről szóló csaknem valamennyi regény rámutat erre a jelenségre. Noha a kapitalizmus és a fasizmus gyökereit sikerült kiirtanunk, nem tűntek még el nyomtalanul jelenünkből. Tehát ezekben a regényekben mégiscsak megtalálható a múlttal való foglalkozás, leszámolás. Csakhogy itt a múlt problémáinak szemlélete nem „hátratekintő” jellegű, mint ahogy Baumgarten a nyugatnémet regényről megállapítja, hanem előrenéző, mert a szocialista társadalom gyökerestül felszámolta ezt a veszélyt, és minden embernek megadja a lehetőséget arra, hogy megtalálja a helyét a jobb, emberibb társadalom felépítésében.

Ezeknek a regényeknek lemondó vagy akár tragikus befejezése ellenére egyértelműen tudatosul az olvasóban, hogy ez a meglévő társadalom tovább halad, előre a maga útján. Bienenkopp ránk hagyja fiát, Märktét, és sok más olyan embert, akik az ő iskolájában nevelkedtek; Horrath elbukik ugyan, de Balla a helyére lép, Rita is meggyógyul, miközben az emlékezetében lejátszódó történet szomorú végéhez ért. Az egyes ember halála vagy csalódása nem érinti az egész társadalmat. Ha az egyik kiválik a sorból, helyére más lép, akit talán éppen ő nevelt; ha valaki nem is éri el egyéni céljait, saját boldogságát, megmarad számára az a bizonyosság, hogy a társadalom mindenkor megadja neki a lehetőséget az újrakezdesre. És éppen ez a döntő mozzanat: ezek a regények azt tudatosítják az olvasóban, hogy az általa is épített szocialista társadalom – reményei és óhajai beteljesülésének záloga.